

Komunistų partijos vaidmuo vykdanč masinius trėmimus Estijoje

Iš visų pokario trėmimų didžiausią žalą Estijai padarė 1949 m. kovo mėn. Lietuvoje, Latvijoje ir Estijoje įvykdyta operacija „Priboj“, kuriai vadovavo Valstybės saugumo ministerija (MGB). Per šią operaciją vien iš Estijos ištremta daugiau kaip 20 tūkst. žmonių. Iki to laiko Sovietų Sąjungos vadovybė jau buvo suformavusi 30 metų trėmimų praktika ir nepriekaištinga metodika pagrįstą „trėmimų politiką“¹. Sprendimai dėl trėmimų, įskaitant net ir mažiausio masto operacijas, buvo priimami aukščiausiuose SSRS vadovybės sluoksniuose ne vėliau kaip nuo praėjusio amžiaus ketvirtojo dešimtmečio vidurio; tam tikrų išimčių būta karo metais, kai teisė daryti tokius sprendimus kartais būdavo atiduodama karinei vadovybei. Pirmoji masinio trėmimo operacija aneksuotoje Estijoje įvykdyta 1941 m. birželio mėn., todėl, Raudonajai armijai 1944-aisiais vėl okupavus šalį, Estijos žmonės laukė naujos trėmimo į Sibirą bangos. Ir nors 1945 m. per Estiją nusirito masinių suėmimų banga, o vėlesniais metais čia buvo suiminėjami ir pasipriešinimo judėjimo dalyvių šeimų nariai, iš pradžių masinė operacija prieš šeimas nebuvo vykdoma.

ČEKISTŲ IR ESTIJOS SSR PARTIJOS APARATO RYŠIAI

Stalininis pokario laikotarpis – tai smurtinis sovietizacijos etapas, kai svarbiausią vaidme-

nį atliko represiniai organai. Pokario metais tarp čekistų, kaip vykdančiosios institucijos, ir vietinių partijos vadovų, kaip Maskvos administracijos atstovų, susiformavo tam tikri ryšiai. Šie ryšiai turėjo funkcionuoti pagal Kremliaus nustatytas taisykles. Nors pagal partijos įstatus jos organai neturėjo teisės kontroliuoti ministerijų bei jų administracijų darbo, Estijos komunistų (bolševikų) partijos Centro komitetas (EKP CK) buvo atskaitingas Josifui Stalinui už sovietizacijos pažangą Estijoje. Ryšį tarp EKP ir valstybės saugumo užtikrino tai, kad Estijos SSR valstybės saugumo ministras Boris Kummas dar buvo ir aukščiausio vietinio partijos organo, EKP CK biuro, sudaryto pagal Politinio biuro modelį, narys. Tai, kad valstybės saugumo ministras B. Kummas buvo EKP CK pirmojo sekretoriaus Nikolaus Karotammo bendražygis ir patikėtinis, buvo dar vienas svarbus veiksnys, ir Maskva taip pat tai pastebėjo. Partijos sekretorius N. Karotammas su J. Stalinu paprastai susisiekdavo per Georgijų Malenkovą, o ministras B. Kummas tokį priėjimą turėjo per Viktorą Abakumovą. Vis dėlto pagal nusistovėjusią praktiką Kremlius labiau pasitikėjo savais emisariais, kurie oficialiaiėjo minėtų asmenų pavaduotojų pareigas. Estijoje (kaip ir Lietuvoje bei Latvijoje) buvo sukurti Sovietų Sąjungos respublikų kontrolės mechanizmai².

PARTIJOS PAREIGŪNŲ VAIDMUO PLANUOJANT 1949 M. TRĖMIMĄ

Deja, šiuo metu sunku tiksliai pasakyti, kas inicijavo 1949 m. trėmimą. Aišku, kad iniciatorių reikėtų ieškoti tarp čekistų arba partijos pareigūnų, bet tai yra pernelyg plati tikslinė grupė. Iki to laiko trėmimai čekistams jau buvo tapę įprastu „priešų“ naikinimo būdu. Be to, Lubiankos ir Kremliaus susirašinėjimas šiuo klausimu nėra prieinamas istorikams, kad jie galėtų jį tirti. Pateiksiu keletą partijos aparato susirašinėjimo pavyzdžių šio pranešimo tema. 1948 m. pradžioje tikrintojai partijos vadovams Maskvoje pranešė, kad steigti kolūkius „Sovietų Sąjungos Pabaltijo respublikose trukdo buržuaziniai nacionalistai ir jų ginkluotos gaujos“, jų priešiški veiksmai ir apskritai „ūkių sistema“³. 1948 m. spalio mėn. partijos vadovas N. Karotammas pavedė ESSR Ministrų Tarybos pirmininkui Arnoldui Veimeriui parengti pasiūlymus, kaip sunaikinti antikolūkinį elementą – buožes. Netrukus buvo pateiktas pasiūlymas išstremti buožes iš gimtųjų rajonų į Estijos SSR naftingųjų skalūnų ir miškininkystės pramonės rajonus. Tačiau Kremlius šiam planui nepritarė. Atrodo, kad šis pasiūlymas buvo pateiktas pirmiausia atsižvelgiant į darbo jėgos poreikį⁴.

1949 m. sausio mėn. N. Karotammas Maskvoje susitiko su Sovietų Sąjungos komunistų partijos Centro komiteto (SSKP CK) nariais aptarti kolūkių kūrimo padėtį. Tai buvo neįprastas vizitas, kurio kulminaciniu tašku turėjo būti priėmimas pas patį J. Staliną. Neabejotinai galima teigti, kad iki to laiko Kremlius jau buvo nusprendęs sustiprinti sovietizaciją, nors, kaip rodo ankstesnė praktika, buvo pageidaujama oficialios vietinės iniciatyvos.

N. Karotammas pripažino, kad aptarus „buožių elemento“ klausimą SSKP CK jis pasiūlė „išvaryti buožes“, t. y. išstremti kolekty-

vizacijai besipriešinančius ūkininkus iš Estijos SSR į Sovietų Sąjungą. Sausio 15 d. Maskvoje jis parašė pareiškimą SSKP CK, kuriame, be kita ko, pasiūlė išstremti iš Estijos SSR buožes, jų šeimas ir kai kuriuos „sovietų valdžiai priešiškus elementus“ (iš viso 18–20 tūkst. žmonių), o jų turtą perduoti kolūkiams. N. Karotammas taip pat pasiūlė, kad šiam reikalui spręsti respublikoje turėtų būti sudaryta *petiorka* (penketas), susidedanti iš Estijos SSR Ministrų Tarybos pirmininko, SSKP CK sekretoriaus, valstybės saugumo ministro, vidaus reikalų ministro ir valstybės prokuroro (kaip dabar žinome, šis pasiūlymas nesulaukė pritarimo). Sausio 17 d. buvo parengtas to paties turinio laiškas J. Stalinui, kuriame kalbama apie „buožių elemento, kaip klasės, likvidavimą Estijos SSR“ ir būtinybę Estijos, Latvijos ir Lietuvos sovietinėse respublikose šį „reikalą“ atlikti tuo pačiu metu⁵. Akivaizdu, kad pastarasis pasiūlymas buvo suderintas su Lietuvos ir Latvijos komunistų partijos vadovais, kurie tuo metu taip pat buvo Maskvoje.

Latvijos, Estijos ir Lietuvos komunistų partijos vadovai 1949 m. sausio 18 d. 22 val. 5 min. įžengė į J. Stalino kabinetą. Susitikime dalyvavo ir kiti SSRS vadovybės nariai. Partijos vadovai pateikė svarbesnius klausimus. Iš N. Karotammo įrašyto pokalbio žinoma, kad trėmimai buvo aptarti su visais partijos vadovais, nes J. Stalinas pasiteiravo, ar jie iš tikrųjų palaiko trėmimus. Pabaigoje J. Stalinas pareiškė: „...mes jų atsikratysime, bet tai turi būti atlikta greitai, kad kaimai nebūtų pernelyg ilgai išsigandę.“ Be to, J. Stalinas palankiai žiūrėjo į tai, kad išstremtųjų nuosavybė būtų perduota kolūkiams; šią idėją jis suformulavo taip: „Į šį reikalą prieš buožes būtina įtraukti ir ūkininkus!“ Buvo aptarta daugiau klausimų, ir galiausiai J. Stalinas Lavrentijui Berijai pavedė užduotį kartu su SSRS MGB ir MVD išspręsti su „buožių elemento išvymu“ susijusius klausimus⁶.

Sausio pabaigoje Estijos SSR MGB ministras B. Kummas buvo pakviestas „ant kilimo“ pas savo viršininką Maskvoje V. Abakumovą. Jis pateikė ataskaitą „apie kolektyvizacijos pažangą Estijos SSR ir kovos su buožėmis, buržuaziniais nacionalistais ir banditais kaimuose priemonės“. Neabejotinai po šio susitikimo, kuriame buvo pabrėžtos sąsajos tarp buožių ir pasipriešinimo judėjimo, prasidėjo trėmimai.

Kaip žinome, vykdyti trėmimus Estijoje, Latvijoje ir Lietuvoje vienu metu buvo nuspręsta remiantis SSRS Ministrų Tarybos 1949 m. sausio 29 d. nutarimu, pagal kurį valstybės saugumo ministras V. Abakumovas buvo paskirtas trėmimų vykdytoju. Nėra žinoma, ar nutarimą dėl trėmimų taip pat parengė SSKP CK pagal vadinamąją „partijos liniją“ ir kokias užduotis SSKP vadovybė pavedė partijos organams.

PARTIJOS PAREIGŪNŲ DALYVAVIMAS TRĖMIMUOSE

Iš išsaugotos fragmentiškos medžiagos galime spręsti, kad, grįžęs į Taliną, N. Karotammas neskubėjo EKP CK supažindinti su nutarimu dėl trėmimų. Kita vertus, jis ir neturėjo Maskvos leidimo tai daryti. Kartu su Ministrų Tarybos pirmininku A. Veimeriu į Maskvą L. Berijai buvo nusiųsta šifruota informacija apie trėmimo mastą – 7500 šeimų ir apie 22 500 asmenų. Atitinkami asmenys Maskvoje jau žinojo šią informaciją iš MGB. N. Karotammas ir A. Veimeris šią informaciją galėjo gauti tik iš Estijos SSR MGB, nes tik MGB turėjo duomenis apie likusių kategorijų „antisovietinių elementų“ šeimas (jos sudarė apie 60 proc. visų tremtinių), kurios turėjo būti ištremtos kartu su buožėmis. Kartu buvo parengtas Estijos SSR Ministrų Tarybos kovo 14 d. potvarkis „dėl buožių trėmimo“. Kovo mėnesį N. Karotammas sukviėtė svarbiausius

Estijos SSR partijos ir valstybės pareigūnus trumpam pasitarti į Centro komitetą; ten jiems buvo pranešta apie „buožių trėmimą“ ir išdėstytos šią priemonę pateisinančios aplinkybės. Pareigūnai buvo informuoti, kad jie privalės vykti į apskritis ir ten turės užtikrinti operacijos vykdymą. Nors MGB ir buvo nurodžiusi, kad vietiniai partijos aktyvistai padėtų suimti tremiamus asmenis, partijos apskričių komitetų sekretoriai apie šią operaciją sužinojo tik prieš jai prasidedant. Vietiniams partijos aktyvistams buvo nurodyta susirinkti melaginga dingstimi, ir jiems buvo duoti su operacijos vykdymu susiję nurodymai. Į šią operaciją MGB iš viso planavo įtraukti 9375 sovietų ir partijos aktyvistais bei „patikrintais patikimais kolūkiečiais“ laikomus asmenis. N. Karotammui taip pat buvo apie tai pranešta. Partijos aktyvistai turėjo dalyvauti grupėse, kurios surinkdavo tremtinius, dažniausiai kaip vedliai, vertėjai arba konfiskuotos nuosavybės surašinėtojai. Po operacijos MGB informavo N. Karotammą apie trėmimo rezultatus ir operacijos metu įvykusius incidentus. EKP CK vadovybė aptarė trėmimo operacijos vykdymą ir patvirtino, kad MGB veiksmai vykdant operaciją buvo sėkmingi.

SANTRAUKA, IŠVADOS: KAS ATSAKINGAS?

Remiantis Estijos SSR pavyzdžiu apibendrinant galima teigti, jog Krekliui buvo labai svarbu parodyti, kad trėmimų iniciatoriai buvo Sovietų Sąjungos respublikų vadovybės. 1949 m. sausio mėn. Lietuvos, Latvijos ir Estijos komunistų (bolševikų) partijos vadovai buvo pakviesti į Maskvą priimti sprendimą dėl trėmimo iš esmės. Čia J. Stalinas išgirdo pasiūlymų ištremti buožes. Savo raštuose ir oficialiuose pareiškimuose N. Karotammas visišką atsakomybę prisi-

ma tik už tai, kad inicijavo buožių trėmimą. Iniciatyva ir numatyti skaičiai dėl platesnio kontingento, vadinamųjų „nacionalistų“, trėmimo Maskvą pasiekė per MGB. Apie artėjantį trėmimą žinojo tik pati aukščiausia partijos ir partijos aparato Estijoje valdžia. Jų atstovai buvo nusiųsti į vietas prižiūrėti, kaip vykdomas trėmimas. Partijos apskričių apa-

rato darbuotojai į operaciją daugeliu atvejų buvo įtraukti nurodant melagingas dingstis; jie būdavo įtraukiami į trėmimų grupes padėjų funkcijoms atlikti. Kiekvieno partijos aktyvisto atsakomybė gali būti įvertinta tik atsižvelgiant į jo konkrečius veiksmus. Tai labai sudėtinga padaryti dėl daugybės išlikusios medžiagos spragų.

Nuorodos

¹ Сталинские депортации 1928–1953, сост. Н. Поболь, П. Полян, Москва, 2005, с. 10.

² T. Tannberg, „Moskva institutsionaalsed ja nomenklatuursed kontrollmehhanismid Eesti NSV sōjajārgsetel aastatel. Eesti NSV aastatel 1940–1953. Sovietiseerimise mehhanismid ja tagajārjed Nōukogude Liidu ja Ida-Euroopa arengute kontekstis“ [Maskvos institucijų ir nomenklatūros kontrolės mechanizmai Estijoje pokario metais. Estijos SSR 1940–1953 m. Sovietizacijos mechanizmai ir padariniai Sovietų Sąjungos ir Rytų Europos plėtros kontekste], sud.

T. Tannberg, *Eesti Ajalooarhiivi toimetised* (Estijos istorijos archyvų leidiniai), 15(22), Tartu, 2007, p. 225–272.

³ G. Borkovas A. Ždanovui, 1948 m., Rusijos valstybinis socialinės-politinės istorijos archyvas (RGASPI), f. 17, ap. 88, b. 899, l. 118–120.

⁴ N. Karotammo kalba EKP CK VIII plenumė 1950 m. kovo 24 d., Estijos valstybinio archyvo filialas, 1-4-890.300.

⁵ Ibid., 1-14-66.1-14.

⁶ N. Karotammo įrašytas pokalbis su J. Stalinu, 1949 m. sausio 18 d., ibid., 9607-1-302.